

Batári Ferenc (1934–2005), a nemzetközi szinten elismert, megbecsült művészettörténész pályaképét a Magyar Iparművészet 2005/4. számában olvashatjuk Szilágyi András tollából.

Folyóiratunkban két tanulmánnyal van jelen Batári Ferenc. A később írott – amelyet az alábbiakban olvashatunk – egyben a kiváló tudós utolsó munkája. Feri tanácsaira, véleményére évek óta mindenkor számíthattunk. Az Evangélikus Országos Múzeum első kiállításaihoz is nyújtott segítséget, de a Podmaniczky–Degenfeld Könyvtár csillárait is ő választotta ki számunkra.

Akik közel kerülhettek hozzá, azt hiszem, sohasem felejtik el különös – talán azt is írhatnám: varázslatos – egyéniségét. Megadatott neki az a ritka képesség, hogy barátait időről időre jobbra tegye természetes önmaguknál.

Folyóiratunkat – számos elfoglaltsága ellenére – olvasta. Miután A négy álom című írásom megjelent, arasznyi kis plüss krokodilt kaptam tőle: ebben a gesztusban megnyilvánult finom humora ugyanúgy, mint figyelmessége.

Szeretett városában, Isztambulban hunyt el. Nem föltétlenül világpolgárként. Talán inkább úgy, mint a régi erdélyi fejedelemség különös, itt rekedt képviselője. Hiszen Erdélyhez mélyen kötődött, s az oszmán szőnyeget, amelynek világvíziószonylatban az egyik legjobb ismerője volt, mindvégig a régi magyar, a régi erdélyi ízlés egyik legszebb megnyilvánulásának is tartotta.

Az újtörök klasszikus, az Isztambulban tanult Cahit Sıtkı Tarancı alább idézett verse megdöbbenő módon illik Feri elmúlására, aki a tengerparti város szállodájában olyan csöndesen távozott, hogy szobatársa is csak reggel vette észre halálát. Tarancı versének második sora éppenséggel az ősi mitológiák távozó lélekmadarára is utalhat, de a török nagyvárosban magam is tapasztaltam, hogy a sirályok hajnaltájban időnként fölkeresik a szállodák erkélyeit, ételmaradékot kutatva. Ami pedig a terítéket illeti, az útitársak a reggeli idejében tudták meg a gyászhiért; mivel azonban az orvosi egyetem menzáján sokszor ebédeltem együtt Ferivel, az „üres teríték” számomra óhatatlanul többletjelentést kapott:

ÜRES TERÍTÉK

Meghalt. Nem fúj be hozzánk szél sem akkor,
Nem szállt fel ablakunkból a madár sem.
Meghalt. Nem szólott senki angyalokról.
Ne kérdezd, hogyan ment el észrevétlen.

Tengeri útra kelt, úgy szól a fáma.
Hol van az a tenger? S a hajó... eltűnt?
Elmentél. Terítéked szétdobálva.
E hajnalt idegennek érzi lelkünk.

(Bede Anna fordítása)

A brassói magyar evangélikus egyházközség török szőnyegei

A 17. századi oszmán-török szőnygművészet leggazdagabb tárháza napjainkban Erdély, a fennmaradt tárgyi emlékek nagy része az ottani evangélikus templomok tulajdonában van.

A brassói Fekete templomot 104, a segesvári ún. barátok templomát 38, a medgyesi régi evangélikus templomot 25 szőnyeg ékíti. A műemléki környezetben található pompás textíliák együttese mind a szakemberekben, mind a szépre fogékony látogatókban lenyűgöző szőnyegmúzeum hatását kelti.

A napjainkban szokatlanak tűnő „jelenség”, hogy egy keresztény templomot a muszlim vallásgyakorlás tartozéka díszíti (ugyanis a templomi szőnyegek nagy része imaszőnyeg), csak a történelmi háttér ismeretében lesz magától értetődő.

Török szőnyegek a régi Magyarországon

A keleti szőnyeg a történelmi Magyarországon, így 1541 után a keleti részekben megalakult önálló magyar Erdélyi Fejedelemségben a mainál messze jelentősebb és sokkal differenciáltabb szerepet töltött be. A levéltári anyag tanúsága szerint a régi magyar otthonok egyik legfontosabb díszé a keleti szőnyeg volt. A legnagyobb luxust e téren a királyi, fejedelmi udvarokban fejtették ki. A Magyar Királyság fénykorának tanúja a budai palota volt. Berendezése és levéltára azonban 1541-ben elpusztult, illetve zsákmányként Isztambulba került, ahol csak a Hagia Szophiában őrzött két nagyméretű kandeláber ismert belőle.

Szerémi György királyi káplán (1490 k. – 1558 u.) emlékiratában örökítette meg Szapolyai János király és I. Szulejmán találkozását Mohácson. A magyar uralkodó, amikor az ország legyőzőjével találkozott – feltehetőleg azért, hogy a tekintély bizonyos látszatát keltse –, fokozott pompát fejtett ki. Szerémit idézve: „Egy kis mérföld hosszúságban, ahol a király a szultánhoz akart menni, a földre török és más finom szőnyeget terítettek...”¹

Sokszor idézett dokumentum Bethlen Gábor választott magyar király és regnáló erdélyi fejedelem gyulafehérvári palotaberendezésének 1629-ben készült inventáriuma, amelyben 259 keleti szőnyeget írtak össze.² Eszerint a gyulafehérvári palotát egy viszonylag rövid periódus folyamán is többször annyi szőnyeg díszítette, mint amennyit a leggazdagabb templomban az évszázadok során felhalmoztak (104 db). Bethlen

ugyan ismert volt műgyűjtő tevékenységéről, azonban a palotát a többi fejedelem idejében is gazdagon díszítették szőnyegek. Például I. Apafi Mihály 1669-ben (fejedelemségének viszonylag kezdeti szakaszában) összeírt ingóságai közt 78 szőnyegről (65 török, 18 perzsa) készítették feljegyzést.³ A fejedelem többi rezidenciája is hasonlóan volt berendezve. Menye, Bethlen Kata hagyatékában Nagyszebenben 76, Fogaras várában 21 szőnyeg volt.⁴

Erdély-szerte magyar főúri kastélyok, nemesi kúriák, szász patrícusotthonok összeírásai tanúskodnak a világi kézen levő szőnyegkincs gazdagságáról. A magyar főurak közül például Gyulai István 1541-es testamentumában 19 szőnyegről rendelkezett.⁵ Thúry György 1571-ben lajstromozott ingóságai közt 39 szőnyeg volt.⁶ Kemény János Aranyosmedgyesen 1622 december 2-án kelt hagyatéki leltárában 53 szőnyeg szerepelt;⁷ Balási Ferenc fejedelmi főlovász szentdemeteri házát 1629-ben 32 szőnyeg díszítette.⁸

A magyar memoáirodalom remekműve Apor Péter báró (1676–1752), Háromszék főkirálybírójának *Methamorphosis Transylvaniae...* című, 1736-ban írásba foglalt munkája. Az ebben leírt lakodalmi, temetkezési és egyéb szokások pompájának emelésében perzsa és török szőnyegek is jelentős szerepet játszottak; másrészt ízelítőt kapunk abból, hogy a keleti szőnyeg, hagyományos funkciója mellett, a régi magyar életforma milyen szerves tartozéka volt.⁹

A keleti szőnyeg szárazföldi úton érkezett Magyarországra. Brassó fontos kereskedelmi állomás volt. Az árut isztambuli kereskedők vitték Havasalföldre, Moldváig stb., ahonnan – a brassói huszadvámkönyvek bejegyzései szerint – nagyrészt bukaresti, cimpulungi, suceavai, tirgovistei kereskedők hozták Brassóba.¹⁰ Innen helyi kalmárok szállították a nagyobb kereskedelmi központokba: Budára, Debrecenbe stb. Egy 1627-ben kiadott, mind a Magyar Királyság, mind az Erdélyi Fejedelemség területén érvényes hivatalos árszabásból tudjuk, hogy ez idő tájt görög, török és zsidó kereskedők hozták a szőnyeget az országba.¹¹ A korszak magyar nyelvű gyakorlata szerint „görög-török” elnevezés alatt mindenféle más nemzetiségű oszmán-török alattvalót is érthettek.

A fentiek csak töredékei a szőnyegekkel kapcsolatos gazdag levéltári anyagnak.

Keleti szőnyegek egyházi tulajdonban

A helyben elkelt szőnyegeknek nyilván csak kisebb része került az egyházak birtokába, földesurak, céhek vagy jámbor polgárok stb. ajándékaként. A szőnyeget, amelyek az egyházközségek vagyonát gyarapították, általában a templom falára függesztették, így díszítő hatásuk érvényre juttatása mellett a híveket további ajándékozásra is ösztönözte látványuk. Régi szőnyegek manapság – kevés kivétellel – már csak az evangélikus templomokban találhatóak, ahol áldozatok árán is féltve őrzik ezeket a pompás, távoli világban készült, remekművű alkotásokat. A többi erdélyi protestáns egyház, nevezetesen a református és az unitárius, a 19. század végén és a 20. század első felében anynyira elszegényedett, hogy a templom és az iskola fenntartása érdekében kénytelen volt

megválni az istentiszteleti célokat konkrétan nem szolgáló értékeiktől: így az ő régi szőnyegek általában külföldre vándoroltak.

A templomok szőnyegekkel való díszítése mindazonáltal nem korlátozódott a protestáns templomokra, illetve Erdély területére. A római katolikus templomok szőnyegeiről az Esztergomi Prímási Levéltár „Visitatio Canonica” anyagában található adat. Például a Bars, Hont és Liptó megyei templomok ingóságairól készített 1697-es összeírásban török szőnyegek is szerepelnek.¹² Magyarország mai területén a Borsod megyei református templomok szőnyegeiről az 1735–57 közötti inventáriumok alapján készült felmérés. Ezekből a forrásokból tudjuk, hogy a megye 147 református templomában 247 szőnyeg volt, de a szám nem teljes, mert több egyházlátogatási jegyzőkönyvből hiányzik az összeírás.¹³

A brassói magyar evangélikus templom szőnyegei

A török szőnyegekkel díszített erdélyi templomok sorában a brassói magyar evangélikus templom a szerényebbek közé tartozik. A karzatot díszítő hét szőnyege közül négy, nevezetesen egy ún. „Lorenzo Lotto” szőnyeg, egy „gördesz” imaszőnyeg, valamint két dupla imafülkés „erdélyi” imaszőnyeg 17. századi, magas muzeális értéket képviselő munka, míg a három további darab már a hanyatlás periódusaként számon tartott 19. században készült.¹⁴

1. „Lorenzo Lotto” szőnyeg

Uşak, Anatólia, 17. század második fele

A „Lorenzo Lotto” mustra: vörös alapon sárga – keresztidomra emlékeztető négykaréjos medalionból alakított – arabeszkkrács. A keresztidomra emlékeztető medalion eredetileg a „Holbein”, egy másik ismert oszmán-török mustra mellékmotívuma. Az oszmán-törökök közeli rokonai, a közép-ázsiai türkmének körében szokás volt (és napjainkban is az), hogy nagyméretű szőnyegeiket medalionba komponált törzsi jelvények, ún. gölök sorával díszítsék. Ha egy türkmén törzs elvesztette függetlenségét, a továbbiakban legyőzójének jelvényét kellett átvennie, egykori emblémája pedig egyszerű, de a törzs tagjai számára nyilván emlékezetes díszítőelemmé degradálódott. A fennmaradt tárgyi emlékek arra utalnak, hogy a Közép-Ázsiából Anatóliába vándorló török népek ugyancsak felhasználták törzsi jelvényeiket szőnyegek díszítéséhez, a jelvények értelme azonban az idő múltával feledésbe merült. Ilyen ismert oszmán-török díszítő elem a „Lorenzo Lotto”, a „Holbein”, a „Memling” és a „Crivelli” szőnyegek medalionba komponált ismétlődő motívuma is. A „Lotto” szőnyegek keresztidomú, négykaréjos gölje minden valószínűség szerint szintén egy korábban jelentős törzs jelvénye lehetett. A „Lotto”-göl népe is nyilván alárendeltségi viszonyba került, sőt nagy területen szétszóródott, amire a motívum gyakori, de egymástól távoli helyeken való előfordulása utal.

A korai, azaz 16. századi „Lotto” szőnyegek nagyméretűek, a középmézőt több hoszszanti tengelybe rendezett rácsminta tölti ki. A 17. századi darabok mérete erősen csökken, a rajz leegyszerűsödik, a keretsávok pedig hangsúlyosabb szerepet játszanak.

Szőnyegünk tükrét, mint általában a kései darabok esetében, a Lotto mustra kiemelt, egy alapmotívumra korlátozott részlete díszíti. A rácsozat Ch. Grant Ellis osztályozása szerint a kilim stílusú csoportba sorolható.¹⁵ A bordűr alig keskenyebb, mint a középmező. A sötétkék alapszínű középsávban kék és sárga medalionok váltakoznak, a sárgákat a középmező arabeszkrácsozatának keresztmotívumaival rokonítható négykaréjos idomok töltik ki. A belső kísérsáv – mint több egykorú darab esetében – lemaradt szőnyegünkről. A példánynak egyedi jelleget kölcsönöz, hogy a két rövid oldalon a bordűr aszimmetrikus díszítésű: medalionja nem középre került, és az egyik oldalán így keletkezett szélesebb mezőt olyan motívum tölti ki, amely másutt nem fordul elő a szőnyegen.

A minta elnevezését Lorenzo Lotto (1480 k. – 1556) velencei festőről kapta, akinek több képén is láthatunk hasonló mintázatú szőnyegeket.

A brassói magyar templomával rokon példányok találhatók a segesvári evangélikus, ún. barátok templomában¹⁶ és a budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményében.¹⁷

E típus szép példányait gyűjtötte egybe Sigerus Emil, akinek oszmán-török szőnyegét lapunk korábbi számában ismertettük.¹⁸

2. Imaszőnyeg

Gördes, Anatólia, 17. század második fele

A muszlim hívőknek napjában ötször kell Mekka irányába fordulva, leborulva imát mondani. Az ima (*szalat*) irányát a mecsetekben, dzsámikban olajmécsessel megvilágított, díszes imafülke (*mihráb*) mutatja. Az imafülke, mint a Koránból tudjuk, szimbolikus jelentésű: „Isten az ég és a föld világossága, az ő fénye megvilágított fülkéhez hasonló, melyben egy... mécses ég” (24. könyv 35. vers).

Szőnyegünkön a középmező, azaz a tükör díszítése a hagyományos imafülke rajzával készült. A korai imaszőnyegek mihrábjának ormában naturalisztikus rajzú mecsetlámpa függ. Peldányunkon, mint általában a későbbi darabokon, a mecsetlámpára az orom csúcsában függő stilizált virágcsokor utal. A mihráb feletti szegmensíveket eleinte absztrakt arabeszk rács töltötte ki, amely később leveles, virágos indává szelídült.

A kevésbé szokványos díszítőelemek közé tartozik az orom vállkövei alatti koszorúmotívum.

A bordűr középmezejében növényi díszítőelemekkel kitöltött hatszögmedalionok sorakoznak, a köztes területet apró háromszögecskékből rakott „mozaik”-dísz tölti ki. Ilyen bordűrkialakítás az oszlop nélküli, illetve 2-6 oszloppal díszített szőnyegeken gyakrabban is előfordul.

Szőnyegünk alapszíne az átlagtól eltérően okkersárga, míg a hasonló, hatszögmedalionos bordűrrel készült szőnyegek mihrábjá általában vörös alapszínű.¹⁹

A brassói példány közvetlen analógiája gazdagítja a mannheimi Bausback gyűjteményt.²⁰

A napi kötelező imádkozáshoz használt szőnyeget Nyugaton általában azokkal a darabokkal azonosították, amelyeket a középmezőben imafülke rajza díszített; de a gyakorlatban általában a mintázattól független, kb. 120x170 cm-es méret volt a meghatározó.

3. Dupla imafülkés „erdélyi” imaszőnyeg

Uşak, Anatólia, 17. század második fele

Az anatóliai szőnyegművészet archaikus, korai rétegét a végtelenül ismételtető must-ra képezi, amilyen az 1. sz. szőnyeg „Lorenzo Lotto” mintázata is. A 16. században perzsa és arab hatásra az imafülkés rajzon kívül a koncentrikus kompozíció is divatba jött. A 16–17. századi oszmán-török szőnyegművészet új ízlést követő, tetszetős változata az Erdélybe legnagyobb számban behozott, ún. erdélyi „kettős imafülkés” szőnyegtípus. Ez esetben a koncentrikus kompozíció úgy jött létre, hogy a középmezőben egymással tükröképszerűen szembeállított két imafülke körvonala a tükröt kitöltő központi medaliont képezett. Imádkozás alkalmával – az egyfülkés imaszőnyegekétől eltérően – a dupla imafülkés szőnyeget nem kellett megfordítani.

Szőnyegünk rajzban és színezésben az „erdélyi szőnyegek” jellegzetességeit mutatja: a középmezőt az új koncentrikus kompozíció tölti ki, domináns színei a vörös és a kék, amelyek egyúttal Erdély nemzeti színei. A két imafülke-csúcsban egy-egy mecsetlámpa függ, amelyeket a medalion két oldalán szimmetrikusan elhelyezett arabesk inda köt össze.

A középmező mintázatát az indadíszbe komponált négykaréjos motívum gazdagítja, ami a fentebb leírt „Lorenzo Lotto” mustra alapeleme is. A szőnyegünket díszítő „Lotto”-göl ennek a jól ismert motívumnak már abból az időből származó megjelenési formája, amikor a feltételezett egykori törzsi jelvény ornamentummá degradálódott.

A négykaréjos motívum változatai gyakran díszítik az oszmán-török szőnyeget, így például mintegy fókuszát képezik a koncentrikus kompozíciójú, ún. nagy- és kis-uşak szőnyegek tükrének.²¹

A dupla imafülkés „erdélyi” szőnyegek díszítő elemei között a „Lotto”-göl ritkábban, a többi díszítő elemtől elkülönülve fordul elő. Egy-egy ilyen, a kis-uşak szőnyeg kompozícióját őrző „erdélyi” szőnyeg az Iparművészeti Múzeum²² és a nagyszebeni Brukenthal Múzeum²³ gyűjteményét is gazdagítja.

Szőnyegünknek sajátos jelleget kölcsönöz, hogy tükrében a négykaréjos motívum nem önállóan, medalionkeretbe foglalva, hanem az arabeskkinda közé komponálva jelentkezik.

A bordűr vörös alapszínű középsávjában az „erdélyi” szőnyegek jellegzetes, arabeskelemekkel kitöltött csillagmedalionjai sorakoznak; a külső és a belső kísérősavot eltérő rajzú reciprok liliomos sorminta ékíti.

Viszonylag kései készítési időpontra, azaz a 17. század második felére vall a mustra egyszerűsödése, így a két mecsetlámpát összekötő arabeskkinda leegyszerűsödött, a korai példányok tükrének négy sarokmezőjében látható absztrakt rácsmintát szőnyegünkön önálló arabeszk elemek helyettesítik, és a bordűr medalionjait váltó nyolcágú csillagmotívum elmaradt.

A csoport megnevezést „erdélyi” megnevezése természetesen nem a készítési, hanem a fő előfordulási helyre utal. Ilyen típusú szőnyegek napjainkban főleg erdélyi evangélikus egyházak tulajdonában vannak. A hazai irodalom kizárólag a dupla imafülkés szőnyeget és változatait nevezi „erdélyinek”. A nyugati és tengerentúli szakemberek újabbán általában is „erdélyi” szőnyegnek nevezik az erdélyi templomokban előfordu-

ló, különböző típusú 17. századi oszmán-török szőnyeget, de a szóhasználat nem következetes, mert továbbra is alkalmazzák a „Holbein”, „Lotto”, „madaras” stb. megjelölést is.

4. Dupla imafülkés „erdélyi” szőnyeg

Uşak, 17. század vége

E szőnyeg is, mind rajzában, mind színezésében az „erdélyi” szőnyegek szokott kompozícióját követi: a tükörben a kettős imafülke központi medaliont képez, alapszínei a vörös és a kék. A két mecsetlámpa elmaradt, középen vertikális, kétoldalt horizontális irányban egyszerű szimmetrikus indadisz látható. A négy sarokmezőt a ritkábban előforduló stilizált szegfűvirágos motívum tölti ki. A bordűr középsávjában az „erdélyi” szőnyegek jellegzetes csillagmedalionjai sorakoznak, a belső kísérősávot rozetta-, a külsőt reciprok liliomsor gazdagítja.

A tükör leegyszerűsített rajzának stílusjegyei arra utalnak, hogy ez a szőnyeg a típus fejlődésének utolsó periódusában készült.

5. Imaszőnyeg

Gördes(?), 19. század eleje

A rendkívül gazdag rajzú szőnyeg tükrének közepén viszonylag kisméretű sötétkék mihráb helyezkedik el, amelynek talpazati részén stilizált virágtövek sorakoznak, csúcsából virágcsokor formában stilizált mecsetlámpa függ. Az orom fölötti mezőt kék-vörös virágsorok töltik ki.

A széles bordűr középsávjában jobbra vagy balra fordított gyümölcsös ágak, ún. al-mamotívumok váltakoznak. A két kísérő sávot azonos rajzú sorminta gazdagítja.

A 19. század folyamán az anatóliai műhelyekben még készültek szőnyegünkhöz hasonló, megnyerő mintázatú és színű szőnyegek. A fokozódó külföldi kereslet azonban elsősorban csak mennyiségi fellendülést eredményezett.

6. Imaszőnyeg

Gördes(?), 19. század második fele

A szőnyeg nyugati exportra készült. Középmezéjének vörös alapszínű, központi hatszög-medalionja tekinthető kettős imafülkének is, azonban mind az alsó, mind a felső fríz felhőszalag-motívumának kicsúcsosodó középtagja szoló mihrábot képezve felfele mutat, ami arra utal, hogy a középdísz inkább egyszerű tagoló elem.

A bordűr középsávja az 5. számú Gördes imaszőnyegével azonos rajzú.

A mostani szegényes, vörös-bézs színhatás nem eredeti. Bizonyos színek (kék, sárga, zöld stb.) vagy a gyapjúfonál nem megfelelő, esetleg szintetikus szerrel történt festése, vagy a vegyszeres kezelés (amelynek alkalmazását a pasztellszíneket kedvelő korabeli nyugati ízlés tette szükségessé) következtében kifakultak.

7. Imaszőnyeg

Oszmán-török Birodalom, 19. század vége

Ez a szőnyeg is a nagyrészt exportra dolgozó korszak jellegzetes, leegyszerűsített rajzú terméke. A mai, lényegében két színre korlátozódó színekompozíció ez esetben is a rossz minőségű színezés vagy a vegyi beavatkozás eredménye.

Veszélyben az erdélyi szőnyegek

A 18. századi rokokó és klasszicista stílusperiódus emberét a Kelet művészetéből elsősorban a japán és kínai munkák érdekelték. A 19. századi romantika fordult ismét az iszlám művészet felé, ennek köszönhetően jött ismét divatba a keleti szőnyeg. Ekkor bontakozott ki a keleti szőnyegekkel foglalkozó művészettörténeti ág is. A század végére kialakultak a nagy köz- és magángyűjtemények, de lassan a keleti források is kimerültek, jószerével csak a 6–7. számú szőnyegekhez hasonló, akkor új darabok kerültek Anatóliából Európába.

A nyugati műkereskedelem a 19–20. század fordulóján értesült arról, hogy az erdélyi protestáns templomok a régi oszmán-török szőnyegművészet valóságos kincstárai. Ekkor indult meg a szőnyegek vándorútja Erdélyből Nyugat-Európába és a tengerentúlra. A növekvő veszélyre a műpártoló főúr, dr. Teleki Domokos gróf figyelte fel: azzal a szándékkal, hogy a felbecsülhetetlen kincsek értékét őrzőikben is tudatosítsa, magára vállalta egy – az Erdélyben őrzött török szőnyegek feldolgozó – mű kiadásának költségeit. Teleki és az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum akkori igazgatója, Kutasi Radisics Jenő egyetértett abban, hogy a tervezett mű egy kiállításra begyűjtött anyag alapján valósítható meg legsikeresebben. Teleki Domokos és Csányi Károly, az Iparművészeti Múzeum munkatársa gyűjtötte össze a kiállítás anyagát, amely végül 1914-ben, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban került a nyilvánosság elé. Közben azonban kitört a világháború, s a tervezett tudományos mű helyett sajnos csak egy szerényebb kiállítás-katalógus jelenhetett meg.²⁴ Mindazonáltal a kiállítás tudománytörténeti szempontból úttörő, jelentős nemzetközi visszhangot keltő vállalkozás volt. Ugyanis ez volt az első olyan kiállítás, ahol egyetlen szőnyegcsoportot mutattak be, vagyis az első oszmán-török szőnyegkiállítás. Az akkori tudományos eredmények (az anyag csoportosítása, datálása) közel száz év után nagyrészt ma is érvényesek.

Jegyzetek

¹ Szerémi György: *Epistola de perditione de Regni Hungarorum*. [1543] Kézirat. Hofbibliothek, Wien, 8649 (Rec. 988). Közli: Wenczel G.: Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról (1456–1543). In: *Monumenta Hungariae Historica*. 2. oszt. 1. köt. Pest 1857. 225. o. – Az idézett mondat a tanulmány szerzőjének fordítása.

² Magyar Országos Levéltár. *Urbarium et Conscriptio*nes. Fasc. 118. No. 2. Közli Baranyai Béláné: Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása 1629. aug. 16-án. In: *A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1959–1960*. Budapest, 1961. 229–258. o.

- ³ Szádeczky B.: *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I. Bornemissza Anna gazdasági naplói 1667–1690.* Budapest, 1911. 11., 115. o.
- ⁴ *Századok*, 1883. 797., 861. o.
- ⁵ *Archaeológiai Értesítő*, 1877. 155. o.
- ⁶ *Századok*, 1870. 721. o.
- ⁷ *Magyar Történelmi Tár.* Budapest, 1881. 767. o. (Báró Kemény család levéltára)
- ⁸ B[enkőné] Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak.* Bukarest, 1973. 60–68. o.
- ⁹ Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae...* [1736] Budapest, 1972. 45., 53., 61., 62., 67. o.
- ¹⁰ Fejérpataky L.: Brassó városának régi számadáskönyvei 1503–26. In: *Archaeológiai Értesítő.* Budapest, 1888. 150–172. o. Ionescu, S.: *Antique Ottoman Rugs in Transylvania.* Róma, 2005. 29. o.
- ¹¹ *Magyar Történelmi Tár.* Vol. 18. Budapest, 1871. 216. o.
- ¹² *Visitatio Canonica.* Liber 11. (Dr. Petneki Áron kutatása.)
- ¹³ Takács B.: Borsodi református templomok régi szőnyegei – Old Carpets in the Calvinist Churches of Borsod. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 7. Miskolc, 1968. 127–137. o.
- ¹⁴ E cikk szerzője 1988. évi erdélyi útja alkalmával készített feljegyzéseket e szőnyegekről. Boralevi, Alberto: Ritorno in Transilvania. In: *Gereh.* Torino, 2003. 9–23. o. (Ionescu Boralevi az irodalomban elsőként közli a 3. sz. szőnyeg fotóját.) L. még Ionescu 2005, 145., 185. o. (a templom történetével kapcsolatban adatokat, a templombelsőről, továbbá a 2. és a 3. sz. szőnyegről képet közöl.)
- ¹⁵ Ellis, Charles Grant: The „Lotto” Pattern as a Fashion in Carpets. In: *Festschrift für Peter Wilhelm Meister...* Hamburg, 1975. 19–31. o.
- ¹⁶ L. Ionescu 2005, kat. sz.: 38–41.
- ¹⁷ Batári F.: *Oszmán-török szőnyegek. (Ottoman Turkish Carpets.)* Budapest–Keszthely, 1994. Kat. sz.: 14–17.
- ¹⁸ Batári F.: Sigerus Emil oszmán-török szőnyegei az Iparművészeti Múzeumban. *Credo. Evangélikus műhely,* 2002/3–4. 58–78. o.
- ¹⁹ Batári 1994, kat. sz.: 67., 71., 83–84. Ionescu 2005, kat. sz.: 192., 195–196., 202–206., 212–215.
- ²⁰ Bausback, Peter: *Anatolische Knüpfteppiche aus vier Jahrhunderten.* Mannheim, 1978. 187. o.
- ²¹ Batári 1994, kat. sz.: 35–36.
- ²² Batári 1994, kat. sz.: 43–44.
- ²³ Kertész Badrus, Andrei: *Covoare Anatóliene.* Sibiu, 1978. Kat. sz.: 50.
- ²⁴ Csányi Károly – Csermelyi Sándor – Layer Károly: *Erdélyi török szőnyegek kiállításának letró lajstroma.* Iparművészeti Múzeum. Budapest, 1914.

Képek jegyzéke

1. kép: „Lorenzo Lotto” szőnyeg, Uşak, Anatólia, 17. század második fele
2. kép: Imaszőnyeg, Gördes, Anatólia, 17. század második fele
3. kép: „Erdélyi” szőnyeg, Uşak, Anatólia, 17. század második fele
4. kép: „Erdélyi” szőnyeg, Uşak, Anatólia, 17. század vége
5. kép: Imaszőnyeg, Gördes, Anatólia, 19. század eleje
6. kép: Imaszőnyeg, Anatólia (Gördes?), 19. század
7. kép: Imaszőnyeg, Oszmán-török Birodalom, 19. század vége

The Turkish Rugs of the Hungarian Lutheran Church in Brašov

Today Transylvania is the real treasury of 17th century Ottoman-Turkic rug art. Most relics are owned by Lutheran churches. The Brašov „black” church is decorated with 104 rugs, the Segesvár „church of Franciscans” is decorated with 38 rugs, whereas the old church in Medgyes owns 25 rugs.

The „Lorenzo Lotto” rug (Nr 1) (Uşak, Anatolia, late 17th century) has a typical, yellow arabesque lattice pattern on red ground, which is called „Lorenzo Lotto” mustra. The 16th century „Lotto” rugs are large and the middle part is filled with minutely drawn lattice patterns. The 17th century rugs have a more simplified and smaller middle patterns. The rug for prayer (Nr 2) (Gördes, Anatolia, late 17th century) has an ochre yellow middle part, which is decorated with a traditionally drawn niche (mihrab). Under the mihrab there are two wreath-motifs, which is less traditional. The „Transylvanian” double-niche rugs (Nr 3 and 4) (Uşak, Anatolia, late 17th century) are characterised by the concentric composition of a coupled-column niche, which became a popular pattern in the late 17th century. The term „Transylvanian” applied to these rugs is misleading because it refers to the place where they were found and not to the place where they were made. The prayer rug (Nr 5) (Gördes (?), early 19th century) has a richly decorated middle part with a small dark-blue mihrab and stylised flower stems. The prayer rug (Nr 6) (Gördes (?), late 19th century) was made in a workshop which exported products to the west. The middle with its hexagon-medallion design in red and the plain red-beige colours represent the typical rugs of this age. The prayer rug (Nr 7) (Ottoman, end of 19th century) with simplified designs and faded colours was made in the age when most rugs were made for export.

Interest for the Islamic art revived in the 19th century, and the new branch of art history developed dealing with oriental rugs and carpets. By the end of the century notable public and private collections were formed. However, oriental sources exhausted soon, and at the turn of the century the western art dealers realised that the Transylvanian protestant churches were the treasuries of Ottoman-Turkic rug art. Now the transport of rugs commenced from Transylvania to Western Europe and overseas. It was count Domokos Teleki who first warned about the possible danger and also undertook the task and the financial support of a publication dealing with Turkish rugs kept and protected in Transylvania. With the support of Jenő Kutasi Radisics, the director of the Hungarian Museum of Arts and Crafts, count Teleki started collecting rugs which were displayed for the public at an exhibition in the Museum of Arts and Crafts in 1914. Meanwhile, due to the 1st World War, instead of the projected reference book, a simple catalogue was published; but all the scientific values of the exhibition, the classification and the dating, even after 100 years, are still valid.

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

VITÁLIS GYÖRGY

A százéves fasori templom és gimnázium építő- és díszítőközetei*

A száz évvel ezelőtt, 1905. október 8-ára elkészült fasori épületegyüttes a természetes építő- és díszítőközetek gazdagsága, változatossága által is kitűnik. Szinte úgy érezzük, eleink az építőanyagokkal is üzeni kívánnak az utókornak.

A Lukács-evangélium 19. részének negyvenedik versében azt olvassuk: megtörténhet, hogy majd a kövek kiáltanak. Ugyanez a gondolat tér vissza Reményik Sándor *Kövek zsoltára* című – a kolozsvári evangélikus templom centenáriuma (1929. december 1.) – írott költeményében:

*Isten, ha akarja, a köveket
Dobogtathatja meg a szívek helyett.*

A kövek, illetve kőzetek a fasori templom centenáriumán is megszólalnak. Keresztyén geológusként megkísérlem, hogy beszédüket tolmácsoljam.

A fasori épületegyüttes lábzatburkolati kőzeteit, a templombejárat lépcsőit és két posztamensét, a gimnázium egész lépcsőzetét sűrke mauthauseni gránitból vágták, amely a földtörténet ókorában, a karbon időszakban, mintegy 330 millió évvel ezelőtt keletkezett. Biotit csillám-, kvarc- és ortoklász földpátszemcsék milliárdjai alkotják az igen kemény kőzetet, amely ma is ellenáll az időjárásnak, taposásnak. Egyszersmind a hit erejét, szilárdságát is jelképezi.

Az oltártér padlózata – dr. Kéry Lajos volt diákunk adományaként – Dél-Erdélyből, a Ruszka-havas területéről való: a földtörténet középkorában, mintegy 200 millió évvel ezelőtt keletkezett ruszkaicai márvány. Színe fehér, szélein rózsaszín sávozással. Bensőséges hangulatú, szép átalakult kőzet, illik az oltártér méltóságához.

A szószerk lépcsőzete és korlátja, a keresztelőmedence, az oltártér korlátja, az oltár asztallapja és tartóoszlopai márványként fénylő, csiszolt brachiopodás mészkőből készültek: ez a kőzet is a földtörténeti középkorból, a jura–alsó kréta időszakból származik. Az Adriai-tenger Brioni (Brijuni) szigetcsoportjához tartozó San Girolamo-(Sv. Jerolim-)szigeten bányászták. Egykor sekélytengerben keletkezett: hiszen ahol ma szárazulat van, ott 150 millió évvel ezelőtt még a Földközi-tenger őse, a Tethys hul-

* Vitális György írása ugyan nem egyházművészettel s nem is egyházi tulajdonú műkinccsel foglalkozik, bizonyos tematikus kapcsolódása mégis tagadhatatlan, ezért rovatunkba helyeztem. – *A szerk.*

lámzott. A szép, sárga színű kőzet ma már nem háborgó tengert, hanem békét, nyugalmat éreztet: az ige és a szentségek közelségét sejteti.

Az oltár felépítménye és a szószek az előzőeknél jóval fiatalabb, a földtörténet újkorából származó, középső eocénbeli oolitos mészkő. Mintegy 55 millió évvel ezelőtt a tengerpart közelében ülepedett le: a Koch Antal kolozsvári geológus professzor által leírt „kolozsvári rétegek” közül való. A bácstoroki kőfejtőből (Kolozs megye nyugati része, Nádas menti járás) szállították. Ez a sérülékeny kőzet biztosítja az igehirdetés tárgyi keretét; éppen szerény mivoltában utalhat az ígéretre: *Az én erőm erőtlenség által végeztetik el.*

A templom és a gimnázium főtömege téglából épült. Az agyag mintegy 30 millió évvel ezelőtt, a földtörténeti újkorban, a felső oligocén kori tengerben ülepedett le. Miként a téglabélyegek is jelzik, az égetés a váci téglagyárban történt. A külső falazat nyers tégladíszítését sajtolt, vakolatlan téglák alkotják, a sima falfelületek kőpor vakolattal készültek.

A templom támpilléreit, a támoszlopok ferde lefedő köveit, a torony csúcsát, a bejárat melletti hősi emléktáblát és a templomot a gimnáziumtól elválasztó kerítés fedköveit felső pliocén–pleisztocén fehér forrásvízi, másnéven évedízi mészkőből faragták, illetve vágták. A Gerecse hegység Süttő, Haraszi-hegyi kőfejtőjéből származó kőzet mintegy 2 millió évvel ezelőtt működött forrásokból vált ki.

Az oltár támköve, a négyágú keresztrozsák (egyik a főbejárat felett, másik a főhomlokzat oromfalának záródásán, harmadik a toronycsúcson), a toronysüveg alatti vízkö-pő, a levélvégződéses, a támpillérrészletek ormai fölötti szobrászmunkák, valamint a gimnázium főbejáratát övező oszlopok ugyancsak a Gerecse hegységből, Dunaalmásról származó felső pliocén–pleisztocén kori, kemény forrásvízi mészkőből készültek.

Ez a rómaiak által is fejtett, kitűnően munkálható, fagyálló kőzet egyben a hit és a tudás közös forrását is földidéli.

S az sem közömbös gondolat, hogy minél mélyebbről fakad föl a forrás vize, annál több kémiai elemet oldhat ki az útjába eső kőzetekből, s annál hatékonyabban gyógyít.

A gimnázium épületéhez tartozó emlékpadok, emléktáblák és szobortalapzatok kőzetanyagáról külön is érdemes szólni. A főbejárattól balra láthatjuk a „25 éves matúránk emlékére az 1905. évben végzetek” feliratú emlékpado. Anyaga mintegy 140 millió éves, kréta időszaki tömött mészkő, ipari nevén aurizina fiorito, mivel a Monfalcone és Trieszt közti Aurisinából származik. A pad ülőrészen Hippurites kagylómaradványok láthatóak. Az egykori diákunk, Körmendi Frimm Jenő által 1930-ban tervezett emlékpado az 1932/33-as tanévben állították fel.

Átellenben, a főbejárattól jobbra található egy másik emlékpado „A gimnázium 1989. évi újraindítása emlékére a volt növendékek” felirattal. A padot Somlai Miklós volt diákunk tervezte, felavatására 1994-ben, a IV. Fasor napon került sor. Anyaga felső pliocén–pleisztocén forrásvízi (édesvízi) mészkő, amely a Süttő, Diósvölgyi bányából került ide. A bal emlékpado a volt növendékek háláját, a jobb – a hála mellett – azt a hitet és reménységet örökíti meg, amely az alma mater újraindítását eredményezte.

A főbejárat lépcsői mellett balra az építkezőket, jobbra a kor vezető egyéniségeit megörökítő emléktáblák sorakoznak: 1903–1904-ben faragták őket. Karbon időszaki,

fekete színű, biotörmelékes, krinoideás mészkőből – ipari nevén belga granitto – készültek. Anyaguk a Brüsszel és Mons közötti vagy a Liège-től délre található kőfejtők-ből származik. Ugyanebből a kőzetből készült a gimnázium jelmondatát megőrkítő emléktábla, amelyet a földszinti előtérben, a jobb oldalon láthatunk.

A földszinti előtérből jobbra folyosó nyílik. Falán 2000-ben felavatott emléktábla „A volt tanárok és növendékek a millennium évében” felirattal. A tábla világosszürke, finom erezésű carrarai márványból készült. A nemes kőzet a triász időszaki mészkő átkristályosodásával a jura időszakban – mintegy 200 millió évvel ezelőtt – képződött.

A földszinti előtér és a főlépcső kőbábos, tagozott korlátját, valamint az első és második emelet közti korlátfordulót kréta időszaki tömött mészkő – ipari nevén aurizina chiara – alkotja. A látható felületek fényezett élékkel, finoman szemcsézettek, a kőbábok esztergályozottak.

A félemeleti lépcsőpihenőben Rátz László, a tanári szoba előtti folyosón Böhm Károly, az első és második emelet közti lépcsőpihenőben Mikola Sándor egykori igazgatóink ruszkicai márvány emléktábláját láthatjuk.

Az első emeleti aulában helyezték el Lux Elek 1927-ben tervezett I. világháborús emléktábláját: a Süttő, Haraszi-hegyi kőfejtőből származó, felső pliocén–pleisztocén-kori, világosbarna színű, gyéren aprólikacsos, különben tömött, forrásvízi mészkőből készült.

A második emeleten, a díszterem főbejáratától balra Glosius Dániel és hitvese, Artner Sarolta fekete mészkő emléktáblája, átellenben, jobb felől Hunfalvy Pál fémlemez-ből, öntött betűkkel készített emléktáblája látható.

Mindkettőt a Sütő utcai épületből hozták át ide 1904-ben.

A díszterem lépcsőházzal szembeni falrészén a Kolosséi levél 2. részének harmadik versét olvashatjuk: „Krisztusban van a bölcsesség és ismeret minden kincse elrejtve.” A sötét, sávozott, carrarai márványból – ipari nevén Carrara CD Escuro – készült emléktáblát dr. Drenyovszky Kálmán volt diákunk ajándékozta az iskolának 2003-ban.

A díszteremben látható zárókő a templom és a gimnázium építésének kezdetét (1903. IX. 9.) és befejezését (1905. X. 7.) örökíti meg. Solnhofenből származó barnássárga színű jura időszaki – ipari nevén Jura Gelb – mészkőből faragták.

Az emléktáblák nemcsak a hála- és áldozatkészség megnyilvánulásai, hanem Isten láthatatlan egyházáról is vallanak, amelyben elődeinkkel és utódainkkal egyek vagyunk.

A díszterem főbejáratát két mellszobor övezi: bal felől Wigner Jenő (1920-ban érettségizett), jobb felől Neumann János (1921-ben érettségizett) büsztje látható. Mindkét mellszobor talpzata a Villányi-hegységből, a Siklós melletti Zuhánya bányából származik: nyers kávészínű, fehér és rózsaszín kalciteres, tömött brachiopodás kagylómész. Mintegy 230 millió évvel ezelőtt, a középső triász korban képződött.

A templom és a gimnázium kőzetei – a karbontól a pleisztocénig – mintegy 330 millió évet fognak át. Anyaguk a hit szilárdságát, különféle megjelenésük a tudás sokoldalúságát idézi föl. Megérdemlik a szeretetet, megbecsülést, mert képesek ihletet adni. S ahogy az időben előrehaladunk, egyre bensőségesebb emlékekkel és érzésekkel töltenek el bennünket.

Köszönetnyilvánítás: a kőzetek anyagának és lelőhelyének azonosításában dr. Gálos Miklós egyetemi tanár, dr. Szabó Attila geológus, Szabó István, az Iskolatörténeti Gyűjtemény igazgatója, Czenthe Miklós, az Evangélikus Országos Levéltár igazgatója és munkatársa, dr. Zsigmond Árpád lelkész, levéltáros működött közre. Önzetlen és baráti segítségüket ezúton is hálásan köszönöm.

Irodalom

- Pecz Samu műépítész, műegyetemi tanár életrajzi adatai és munkálkodása saját leírása szerint. Kézirat, Budapest, 1920. szeptember hó.
- Vitális György: Üdvözlő beszéd az 1948-ban érettségizettek 35 éves találkozásán. In: *Fasori érettségink 35. évfordulójára, 1948–1983*. Kézirat, Budapest, 1983. június 11.